

**МІСЦЕ МОРАЛІ ТА ПРАВА В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ
КОРПОРАТИВНИХ КОНФЛІКТІВ**

Висвітлено співвідношення норм моралі, норм права та корпоративних норм у процесі вирішення конфліктних ситуацій у корпоративних організаціях.

Освещено соотношение норм морали, норм права и корпоративных норм в процессе разрешения конфликтных ситуаций в корпоративных организациях.

Correlation of moral norms, law norms and corporative norms in the process of solving conflict situations in corporative organizations is elucidated in this article.

Ствердження принципу панування права передбачає законодавче визнання, закріплення і захист у правовому законі всіх юридично значущих аспектів свободи людини як духовної особистості, як вільного, незалежного і автономного суб'єкта у всіх сферах суспільного життя (правовій, моральній, етичній, релігійній і т. д.) [1, с. 110]. Право знаходиться в різнопланових зв'язках (функціональних, системних тощо) з усіма іншими соціальними нормами – зв'язках, що істотно відрізняються залежно від економічного, соціально-політичного ладу, ступеня диференціації тих або інших різновидів соціальних норм, ступеня органічності відносин, що існують між ними.

Право в порівнянні з усіма іншими соціальними нормами – цілісне інституційне утворення. Звідси свого роду абстрактність, загальність права як регулятора, його здатність бути формою інших соціальних норм, охоплювати і надавати загальності найрізноманітнішим соціальним відносинам, у тому числі моральним, а також відносинам, що пов'язані з діяльністю громадських організацій [2, с. 122]. Не існує способів, за допомогою яких закон може примусити людину жити на тому рівні досконалості, до якого ця людина здатна. За працездатними критеріями для формування суджень закон повинен звертатися до свого кровного родича – моралі, обов'язку [3, с. 19].

Постає питання: як повинні співвідноситись моральні засади суспільства та кожного його окремого члена, санкціоновані державою та забезпечені її примусом норми з виробленими корпоративними організаціями окремими нормами, що визнають їх за обов'язкові, у контексті вирішення конфліктних ситуацій між учасниками корпоративних правовідносин?

Метою цієї статті є з'ясування місця моралі та права в контексті вирішення корпоративних конфліктів.

Правові ідеї тісно взаємодіють, певною мірою переплітаються з мораллю. Мораль – система норм і принципів, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним та суспільством (класом, соціальною групою, державою), спрямовані на регулювання поведінки людей у відповідності з поняттям добра і зла та підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки [4, с. 425]. Отже, норми моралі – це норми загальноприйнятої поведінки. Ці норми – один із соціальних регуляторів, що наближає їх до правових норм. У той же час право – це система порядку в суспільстві, наділена державою примусовою силою, а мораль – система уявлень про поведінку в суспільстві, що не має такої сили. Співставлення права і моралі дозволяє детальніше дослідити зміст цих феноменів [5, с. 87–88].

Право і мораль, безумовно, споріднені явища. Мораль, як і право, має не державну, а соціальну природу. Як і право, вона є соціальною цінністю і орієнтує у виборі цінностей. Як і право, система моралі містить у собі нормативний елемент і елемент практичних відносин. Іншими словами, мораль, як і право, має комунікативний вимір [6, с. 363–364].

У той же час уявляється необхідним зупинити увагу на іншій стороні співвідношення права і моралі – на їх суверенності, самостійній цінності [2, с. 124].

В основі уявлень про мораль і право лежать інтереси людей. Та чи інша група людей відповідно до своїх інтересів формує власне розуміння моралі і права. Більше того, зовсім не обов'язково, щоб всередині тієї чи іншої групи існували тотожні уявлення. Наприклад, прибічники тієї чи іншої релігії, як правило, керуються одними й тими ж уявленнями про мораль. Проте залежно від майнового становища їх уявлення, наприклад, про власність (а це вже галузь правових ідей) можуть бути різними [5, с. 88].

За своєю природою і походженням мораль знаходиться дещо в іншій площині, ніж право. Мораль – невід'ємна частина духовного життя людей. Тому в моралі функція регулювання і її роль як духовного фактора неподільні. Моральні норми формуються в процесі становлення, розвитку моральних поглядів і є, по суті, їх нормативним виразом [2, с. 124–125]. Під час розгляду всього спектра питань моралі ми без ускладнень можемо уявити свого роду шкалу або лінійку, яка у своїй нижній частині починається з найочевидніших вимог суспільного життя і піднімається до вершини людських прагнень. Десь на цій шкалі знаходиться невидимий покажчик, що вказує на роздільну лінію, після якої зникає

тиск обов'язку і виникає виклик досконалості. Досить тривалий вплив може вселити в людину довічну відразу до самого поняття морального обов'язку [3, с. 20]. У зв'язку з цим причини морально-етичного плану в корпоративних конфліктних ситуаціях зводяться до того, що окремі особистості не визнають деякі норми і цінності, які є переважними та визнаними в конкретному колективі (товаристві) [7, с. 197]. Як правило, такого роду причини пов'язані з різними рівнями відносин і виникають у підпорядкованих осіб у системі певної корпоративної організації.

Моральні норми опосередковують поведінку людей так би мовити «з середини» – тією мірою, якою втілилися в суспільну свідомість. Самі по собі такі норми не потребують інституціоналізації, коли мораль виступала б у вигляді особливого інституційного феномену, і, таким чином, у принципі не потребують ні формального закріплення, ні забезпечення організованою силою примусу. Моральні норми діють через оцінку вчинків людей, через механізм громадської думки. Цілком зрозумілим є те, що в суспільстві з антагоністичними класами мораль якісно різнорідна і з правом багатогранно взаємодіє панівна мораль, і саме вона у «пунктах контактів» з правом (у процесі утворення права, під час застосування права) є каналом, через який до юридичної сфери проникають морально опосередковані потреби соціального життя, безпосередньо-соціальні претензії. Право ж, хоча й належить до сфери духовного життя людей, є за основними своїми характеристиками інституційним соціальним регулятором, який здатен опосередкувати найбільш різнопланові відносини (лише б вони піддавалися зовнішньому контролю і забезпечувалися за допомогою державно-примусових заходів) і який за допомогою особливих, лише йому характерних засобів забезпечує організованість у класовому суспільстві.

Отже, право і мораль при всій їх глибокій єдності – явища, які у рамках єдиної нормативної системи регулювання не знаходяться в «одному ряді». Вони не можуть знаходитися в такому прямолінійному зв'язку, коли одне (мораль) є основним і вихідним, а інше (право) – похідним і залежним. Право і мораль – два своєрідних, самостійних інструменти соціального регулювання, що взаємодіють, але взаємодіють саме як особливі, самостійні явища, кожне з яких за умови опосередкування суспільних відносин виконує свої особливі функції і має свою особливу цінність [2, с. 125].

За змістом норми моралі і права частіше за все співпадають, оскільки і ті, й інші обумовлені інтересами людей. Цей збіг добре узгоджується з уявленням про право як нормативно закріплену і реалізовану в законі справедливість (уявлення про справедливість і є у кінцевому підсумку уявленням про добро і зло).

З цієї точки зору теза про те, що право – це частина моралі, що володіє потенційною примусовою силою, у цілому є правильною. Висловлюється думка про те, що право завжди є моральним (особливо якщо право розуміється як суспільний компроміс), а мораль не завжди є правом (та частина моралі, яка не може бути підкріплена примусом). Проте ми вважаємо такий підхід помилковим. Так, за ст. 13 Цивільного кодексу України [8] (далі – ЦК України) особа під час здійснення цивільних прав зобов'язана дотримуватися моральних засад суспільства. Проте така вимога означає, що право повинно бути не правом, а мораллю, релігією і т. ін., що характер і зміст закону (позитивного права) повинні визначатися не принципом права і вимогами правової (державно-правової) регуляції, а принципами і потребами моралі, релігії і т. д. [1, с. 112–113]. Історія правової думки показує, як часто мало місце переплутування права і моралі, їх отождолення, обумовлене небажанням або невмінням ці явища розмежувати. Феномен права як ціннісної структури є однією із форм добра і тим самим відноситься до сфери моральної свідомості. Лише через визнання ціннісного аспекту буття права і можна показати тісні відносини між правом і мораллю.

Можна припустити, що саме прагнення до абсолютного складає сутність поняття «права» – як юридичного, так і морального. Аналогічно можна сказати, що розуміння поняття обов'язку полягає в недопущенні обмеження. На протилежність просто предметам бажань, розсудливим порадам, зверненню до неясних ідеалів і т. д., права і обов'язки (моральні і юридичні) є відправними точками для людських рішень. У певних обставинах вони можуть бути обмежені, але можна розраховувати на те, що вони будуть опиратися такому обмеженню [3, с. 42]. Проте В. С. Нерсисянц зауважує, що таке моральне право неминуче деформує розуміння та сутність не лише права, але й моралі, оскільки моралізація права неминуче супроводжується юридизацією моралі. І в тому, і в іншому випадку, наголошує вчений, праву і моралі приписується довільний зміст і значення. У різного роду моральних вченнях про право і державу відмінність права і закону (позитивного права) підмінюється відмінністю моралі і закону. І моральний підхід до права, ігноруючи специфіку права, у кращому випадку веде через його моральне тлумачення і оцінку до морального обґрунтування і виправдання морально «гарного», «правильного» закону і держави [1, с. 113].

Вплив норм моралі на правотворчу діяльність: 1) норми права створюються з урахуванням норм моралі, що переважають у суспільстві, виступають як формально (офіційно) визначене вираження справедливості, і тому право в широкому

розумінні є моральним явищем; 2) норми права змінюються і розвиваються під впливом норм моралі; 3) норми права відмінюються у випадку невідповідності вимогам норм моралі, що переважають у суспільстві.

Вплив норм моралі на реалізацію прав суб'єктами: 1) норми права оцінюються громадянином, який їх реалізує, з точки зору моралі. Навіть технічні, організаційні правила, що не мають морального навантаження, мають певний вихід на норми моралі; 2) норми права тлумачаться посадовою особою, яка вчиняє правозастосовчу діяльність, відповідно до норм моралі, що переважають у суспільстві; 3) вживання правозастосовного акту, як і весь правозастосовчий процес, здійснюється з урахуванням норм моралі [4, с. 427].

Зворотній вплив норм права на норми моралі: 1) норми права сприяють утвердженню прогресивних моральних уявлень. Наприклад, ст. 21 Конституції України [9] стверджує гуманістичні засади справедливості – усі люди є вільні і рівні у своїй гідності і правах; 2) норми права сприяють розвитку нових моральних норм. Наприклад, норма про рівність форм власності – державної, комунальної, приватної – стверджує у громадян не лише необхідне почуття відповідальності за збереження державної і комунальної власності, але й моральне право господаря, власника – фермера, приватного підприємця і т. д.; 3) норми права виступають у якості засобу охорони і захисту норм моралі. Так, статті ЦК України спрямовані на захист і охорону таких моральних цінностей, як добре ім'я, незаплямована репутація, честь, гідність.

З проведеного аналізу випливає в деякому розумінні різкий висновок, який полягає в тому, що ідея морального і юридичного обов'язку може досягти свого повного розвитку лише за умов капіталізму [3, с. 36]. Фактично саме цього висновку дійшов у свій час відомий радянський учений Є. Б. Пашуканіс [10]. Так, на думку вченого, капіталістичне суспільство – перш за все суспільство власників товарів. Це означає, що суспільні відносини людей у процесі виробництва набувають, у цьому разі, речової форми в продуктах праці, співвідносяться між собою як певні вартості. Товар – це предмет, у якому певне різноманіття корисних якостей постає лише простою речовою оболонкою абстрактної якості вартості, що має прояв у здатності обмінюватися на інші товари певній пропорції... Проте якщо товар набуває вартості незалежно від волі суб'єкта, який його виробляє, то реалізація вартості в процесі обміну передбачає свідомий вольовий акт зі сторони власника товару... Таким чином, суспільний зв'язок людей... для своєї реалізації потребує особливих відносин людей як розпорядників продуктами, як суб'єктів, воля яких

панує в речах. Тому одночасно з тим, як продукт праці набуває якості товару і постає носієм вартості, людина набуває якості юридичного суб'єкта і постає носієм права.

Теорія Є. Б. Пашуканіса відома під назвою товарообмінної теорії права, хоча її краще було б назвати товарообмінною теорією правового і морального обов'язку. Теорія побудована на двох опорах марксистської думки: по-перше, економічний фактор головує в організації суспільства; тому правовий і моральний принципи як інститути є «надбудовою», що відображає економічну організацію суспільства; і, по-друге, по досягненню комунізму право і держава відмінуть [3, с. 37]. Таким чином, на думку Є. Б. Пашуканіса, з обміну товарами виникають договірні відносини. При цьому ідея договору прагне набуті універсального характеру. На підставі цього вчений робить висновок, що розвиток права як системи був викликаний не потребами панування, а потребою торгового обороту.

Право, за теорією Є. Б. Пашуканіса, виникає й тоді, коли має місце спілкування (комунікація) окремих відокремлених суб'єктів, пов'язаних між собою шляхом еквівалентного обміну, у якому отримує свою матеріальну основу юридична форма в її простому, найбільш чистому вигляді. Акт обміну... зосереджує в собі, як у фокусі, найістотніші моменти, як для політичної економії, так і для права. Еквівалентний обмін, що надає життя праву, виникає і встановлюється у взаємовідносинах власників товарів – носіїв автономного (приватного) інтересу. Тому умови для розквіту юридичної форми суспільних відносин, на думку Є. Б. Пашуканіса, у повній мірі створює лише капіталізм [6, с. 184].

Законодавство України закріплює основи правового буття українського суспільства, однак у процесі людської діяльності виникають ситуації, пов'язані з неконкретністю нормативно-правового регулювання, що повинно бути компенсоване корпоративними нормами. При цьому в науці питання про співвідношення законодавчих і корпоративних норм не є остаточно вирішеним, що дозволяє перейти від розгляду останніх як норм, що закривають прогалини законодавства та мають додатковий характер, до визнання за ними самостійного регулюючого значення. Особливості корпоративних правових норм мають прояв у специфічних характерних рисах, які відрізняють такі норми від інших соціальних норм [11].

Не будучи єдиним інституційним утворенням і поступаючись юридичним нормам за ступенем загальності, корпоративні норми мають свої переваги: вони виражають активність, самодіяльність і ініціативу «знизу», ще тісніше, ніж право, пов'язані з мораллю і в ряді випадків здатні опосередковувати такі відносини, що знаходяться за межами предмета правового

регулювання [2, с. 122]. Успішна реалізація правової норми не залежить від внутрішніх мотивів, відповідно до яких задовольняється право управненої особи, а її примусовий характер впливає із об'єктивно існуючого обов'язку, виконання якого є не результатом самовизначення суб'єкта, а необхідністю задоволення права контрагента [6, с. 369], яке може бути порушеним, наслідком чого є виникнення конфліктної ситуації в корпоративній організації.

Корпоративна норма – це також право, але право певного союзу осіб. За обраною проблематикою право необхідно розглядати у двох аспектах: у широкому розумінні право вживається в загальнодержавному значенні, у вузькому – як право конкретних союзів осіб (корпоративних організацій) [11, с. 69]. Саме останній аспект зумовлює можливість з'ясування моральних засад відповідної корпорації, оскільки чинне законодавство України є досить диспозитивним щодо врегулювання діяльності відповідних організацій, що має прояв у наданні можливості останнім розробляти та закріплювати у внутрішніх документах внутрішньокорпоративні правила поведінки та можливості вчинення юридично значущих дій.

За умови усвідомлення сторонами корпоративного конфлікту мети його вирішення як припинення конфлікту, його вирішення з найменшими втратами сил, засобів і часу, а також запобігання виникненню конфлікту в майбутньому безсумнівно перевага буде віддана альтернативним способам розв'язання конфлікту. Під час використання юрисдикційного способу (способів) конфліктанти можуть скористатися можливістю застосування примирливих процедур, що передбачені чинним законодавством [12, с. 199]. Однією з демократичних, альтернативних форм вирішення конфліктних ситуацій у корпоративних відносинах є інститут третейського судочинства та медіаторства, що дозволяє цивілізованим шляхом врегулювати спірні питання. Зростаюча кількість звернень до альтернативних способів вирішення спорів пояснюється тим, що вони засновані не на перевазі інтересів держави, а на пріоритеті захисту прав як фізичних, так і юридичних осіб – учасників цивільного або господарського обігу [13, с. 6].

Найбільше значення під час регулювання і попередження конфліктів мають моральні норми. Будь-який конфлікт, у тому числі корпоративний, так чи інакше зачіпає моральні уявлення особи: про добро і зло, справедливість і порядність, честь і гідність, винагороду і покарання тощо. Як наслідок, у цьому ракурсі діють норми, відповідно до яких уже сам конфлікт і його учасники із самого початку отримують моральні оцінки. Складність полягає в тому, що моральні норми, у тому числі й відне-

сені до конфліктів, зазвичай чітко не сформульовані [14, с. 86]. У свою чергу, це зумовлює ряд особливих обмовок. По-перше, саме виникнення конфліктної ситуації, сприйняття її як конфліктної багато в чому залежить від моральних установок сторін. По-друге, від цього ж досить часто залежить вибір способу вирішення конфлікту [12, с. 199]. Тобто в цьому аспекті ми ведемо мову про суб'єктивне сприйняття учасниками корпоративного конфлікту тих обставин (юридичних фактів), що можуть мати негативні наслідки для них. Через суб'єктивне сприйняття об'єктивно існуючих обставин учасники конфліктної ситуації, враховуючи власні моральні засади, норми законодавства і корпоративні норми, можуть обрати відповідний спосіб поведінки стосовно іншої сторони, що безпосередньо переходить у правову площину і тягне юридичні наслідки.

Мораль і право в контексті вирішення корпоративних конфліктів займають одне з провідних місць, що дозволяє нам стверджувати про необхідність як з'ясування моральних засад ставлення сторін (суб'єктивна сторона) до об'єкта конфлікту, так і можливості застосування ними правових заходів (вчинення активних дій) щодо вирішення або врегулювання корпоративного конфлікту (об'єктивна сторона).

Список літератури: 1. Нерсесянц В. С. Філософія права : учебник / В. С. Нерсесянц. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 848 с. 2. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби ; Проспект, 2008. – 576 с. 3. Фуллер Лон Л. Мораль права / Лон Л. Фуллер ; пер. с англ. Т. Даниловой ; под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2007. – 308 с. 4. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Энциклопедический курс : учебник / О. Ф. Скакун ; пер. с укр. – Х. : Эспада, 2007. – 840 с. 5. Лившиц Р. З. Теория права : учебник / Р. З. Лившиц. – М. : БЕК, 1994. – 224 с. 6. Поляков А. В. Общая теория права. Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Издат. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. – 864 с. 7. Фролов С. Ф. Социология: сотрудничество и конфликты : учеб. пособие / С. Ф. Фролов. – М. : Юрист, 1997. – 238 с. 8. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : за станом на 7 лип. 2010 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/aw/main.cgi?nreg=435-15>. 9. Конституція України : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р., зі змін. і доп.] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – За станом на 15 квіт. 2010 р. 10. Пашуканис Е. Б. Избранные произведения по общей теории права и государства / Е. Б. Пашуканис. – М. : Наука, 1980. – 272 с. 11. Жорнокуй Ю. М. Право та корпоративні норми в інвестиційній діяльності / Ю. М. Жорнокуй. // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 4. – С. 66–69. 12. Кузьмина М. Н. Юридический конфликт: теория и практика разрешения / М. Н. Кузьмина. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 256 с. 13. Гаврилішин А. Альтернативні способи вирішення господарських спорів / А. Гаврилішин, В. Козирева // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 3. – С. 6–10. 14. Судакова С. В. Технология предупреждения юридических конфликтов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Судакова София Валерьевна : Ярославль, 2004. – 173 с.

Надійшла до редколегії 12.07.2010